

## TAN JAROHATLARI JINOYATLARINI TERGOV QILISH MASALALARI

Ibadova A.I. -

*O'zR IIV Akademiyasi mustaqil izlanuvchisi,**Samarqand viloyati IIB huzuridagi**Tergov boshqarmasi o'ta muhim ishlar bo'yicha tergovchisi podpolkovnik*

Inson hayoti, sog'lig'i, sha'ni va shaxsiy daxlsizligi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida kafolatlangan oliy ijtimoiy qadriyatlar sirasiga kiradi [1, 7]. Shaxs sog'lig'iga qarshi qaratilgan jinoyatlar, xususan, tan jarohati yetkazish bilan bog'liq qilmishlar jinoyat huquqida alohida o'rin egallaydi. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining "Sog'liqqa qarshi jinoyatlar" deb nomlangan II bobida qasddan badanga og'ir shikast yetkazish (104-modda), qasddan badanga o'rtacha og'ir shikast yetkazish (105-modda) hamda qasddan badanga yengil shikast yetkazish (109-modda) uchun jinoiy javobgarlik belgilangan [2, 96].

Shaxsga qarshi qaratilgan jinoyatlar tuzilmasida tan jarohati yetkazish bilan bog'liq qilmishlar sezilarli ulushni tashkil etadi. Ular ko'pincha maishiy nizolar, bezorilik yoki boshqa zo'rvonlik holatlari bilan birga sodir etiladi va aholi xavfsizligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli ushbu jinoyatlarni tez va sifatli tergov qilish huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Bunday jinoyatlarni to'g'ri kvalifikatsiya qilish bevosita yetkazilgan tan jarohatining og'irlik darajasiga bog'liq. Jarohatning og'irligini esa faqat tibbiyot sohasidagi maxsus bilimlar yordamida — sud-tibbiyot ekspertizasi orqali aniqlash mumkin. Demak, ushbu toifadagi ishlarda maxsus bilimlardan foydalanish nafaqat dalillarni to'plash vositasi, balki qilmishni huquqiy baholashning hal qiluvchi sharti hisoblanadi. Shu bois tergov amaliyotida maxsus bilimlardan samarali foydalanishni takomillashtirish dolzarb ilmiy-amaliy muammo bo'lib qolmoqda.

**Maxsus bilimlar tushunchasi va undan foydalanish shakllari.** "Sud ekspertizasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga muvofiq, maxsus bilimlar deganda fan, texnika, san'at yoki hunar sohasidagi bilimlar tushuniladi [3, 3]. Jinoyat protsessida maxsus bilimlardan foydalanishning bir necha shakli mavjud: birinchidan, ularning tergovchi yoki sud tomonidan bevosita qo'llanilishi; ikkinchidan, tergov harakatlarida mutaxassisning ishtirok etishi; uchinchidan, sud ekspertizasini tayinlash va o'tkazish. Ushbu shakllar orasida eng yuqori isbotlash kuchiga ega bo'lgani — sud ekspertizasi bo'lib, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksiga ko'ra ekspert xulosasi mustaqil dalil manbai sifatida e'tirof etiladi [4, 52].

Mutaxassis va ekspert faoliyatini bir-biridan farqlash muhim ahamiyatga ega: mutaxassis tergov harakatida texnik-ilmiy yordam ko'rsatadi va o'z fikrini bildiradi, ekspert esa tayinlangan ekspertiza doirasida tadqiqot o'tkazib, yozma xulosa beradi. Tan jarohati yetkazish jinoyatlarida maxsus bilimlardan foydalanishning markaziy shakli sud-tibbiyot ekspertizasi hisoblanadi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, tan jarohatining tavsifi va og'irlik darajasini aniqlash jinoyat-protsessual qonunchilikda ekspertiza tayinlanishi shart bo'lgan hollardan biri sifatida belgilangan. Ya'ni bunday holatda tergovchi ekspertizani tayinlashda mustaqil baho berishga emas, balki maxsus bilimlarga tayanishga majburdir. Bu qoida jabrlanuvchining huquqlarini himoya qilish va qilmishni ob'yektiv kvalifikatsiya qilishning kafolati bo'lib xizmat qiladi.

**Sud-tibbiyot ekspertizasining tergovdagi roli.** Sud-tibbiyot ekspertizasi tan jarohatining mavjudligini, og'irlik darajasini, kelib chiqish mexanizmi va vaqtini, jarohat yetkazilgan qurol yoxud vositaning xususiyatini, shuningdek jabrlanuvchining hayoti uchun xavf darajasini aniqlashga xizmat qiladi. Aynan ekspert xulosasida belgilangan og'irlik darajasi qilmishni 104, 105 yoki 109-moddalardan biri bo'yicha kvalifikatsiya qilish uchun asos bo'ladi. Shu ma'noda sud-tibbiyot ekspertizasi xulosasi tan jarohati ishlarida hal qiluvchi dalil sanaladi.

Sud-tibbiyot amaliyotida tan jarohatlari uch darajaga bo'linadi. Og'ir jarohat deganda hayot uchun xavfli bo'lgan yoki ko'rish, eshitish, nutq qobiliyatini yoxud biror a'zo va uning funksiyasini yo'qotishga, yuzning qaytmas darajada xunuklashishiga, homiladorlikning uzilishiga, ruhiy kasallikka, shuningdek umumiy mehnat qobiliyatini sezilarli (uchdan bir qismidan ortiq)

yo'qotishga olib kelgan jarohat tushuniladi. O'rtacha og'ir jarohat hayot uchun xavfli bo'lmagan, ammo sog'liqning uzoq davom etadigan buzilishi yoki mehnat qobiliyatining ancha miqdorda yo'qolishi bilan tavsiflanadi. Yengil jarohat esa qisqa muddatli sog'liq buzilishi yoki mehnat qobiliyatining ozgina yo'qolishi bilan kechadi.

Shu munosabat bilan sud-tibbiyot ekspertiga, odatda, quyidagi savollar qo'yiladi: jabrlanuvchida qanday tan jarohatlari mavjud; ular qaysi vosita va qanday mexanizm bilan yetkazilgan; jarohatning yetkazilgan vaqti qanday; jarohat jabrlanuvchining hayoti uchun xavfli bo'lganmi va uning og'irlik darajasi qanday. Ushbu savollarga aniq va asoslangan javob olinishi qilmishni to'g'ri kvalifikasiya qilishning kalitidir.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2007-yil 27-iyundagi 6-sonli "Badanga qasddan shikast yetkazishga oid ishlar bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida"gi qarorida ham sud-tibbiyot ekspertizasi xulosasiga jiddiy e'tibor qaratish, uni boshqa dalillar bilan birgalikda har taraflama baholash lozimligi ta'kidlangan [5]. O'zbekistonda sud-tibbiyot ekspertizalari Sog'liqni saqlash vazirligi tizimidagi Respublika sud-tibbiy ekspertiza ilmiy-amaliy markazi hamda uning hududiy bo'linmalari tomonidan amalga oshiriladi; ekspertizani o'tkazish tartibi tegishli idoraviy yo'riqnoma bilan tartibga solinadi [6].

Murakkab ishlarda bir nechta ekspertiza turidan foydalanish zarurati tug'iladi. Jumladan, turli soha mutaxassislari ishtirokidagi kompleks ekspertiza, bir yo'nalishdagi bir necha ekspert tomonidan o'tkaziladigan komissiya ekspertizasi, shuningdek dastlabki xulosa to'liq yoki asosli bo'lmagan hollarda tayinlanadigan qo'shimcha va takroriy ekspertizalar amaliyotda muhim o'rin tutadi. Bu esa tergovchidan ekspertizaning imkoniyatlarini chuqur bilishni va ularni o'rinli qo'llashni talab etadi.

Ekspertiza tayinlashda ishda ishtirok etuvchi shaxslarning protsessual huquqlariga rioya etish muhim ahamiyatga ega. Jabrlanuvchi, gumon qilinuvchi va ularning himoyachilari ekspertizani tayinlash to'g'risidagi qaror bilan tanishish, ekspertga qo'shimcha savollar berishni taklif qilish hamda muayyan ekspert yoki ekspertiza muassasasini tanlash bo'yicha iltimosnoma kiritish huquqiga ega. Ushbu huquqlarning ta'minlanishi ekspertiza natijalarining qonuniyligi va dalil sifatida e'tirof etilishining muhim shartidir.

**Amaldagi muammolar.** Tan jarohati yetkazish jinoyatlarini tergov qilishda maxsus bilimlardan foydalanishda quyidagi muammolar saqlanib qolmoqda. Birinchidan, ekspertizaning kechiktirib tayinlanishi oqibatida jarohat izlari, dastlabki tibbiy hujjatlar va boshqa ahamiyatli ma'lumotlar o'z vaqtida qayd etilmasligi mumkin. Ikkinchidan, voqea sodir bo'lgan joyni ko'zdan kechirishda sud-tibbiyot mutaxassisining yetarlicha jalb etilmasligi dalillarning to'liq olinmasligiga olib keladi. Uchinchidan, ayrim hollarda ekspert xulosalarining ilmiy asoslanganlik va to'liqlik darajasi yetarli emas.

Bundan tashqari, tergovchi va ekspert o'rtasidagi o'zaro hamkorlikning sustligi, ekspertga noaniq yoki to'liq bo'lmagan savollar qo'yilishi xulosaning sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy ilmiy-texnik vositalar va raqamli texnologiyalardan to'liq foydalanilmasligi, shuningdek ayrim tergovchilarning sud-tibbiyot bilimlari bo'yicha tayyorgarligi yetarli emasligi ham muammoni chuqurlashtiradi. Pirovardida bu holatlar jinoyatning noto'g'ri kvalifikasiya qilinishiga yoxud isbotlash jarayonining cho'zilib ketishiga sabab bo'ladi.

Amaliyotda alohida e'tibor talab qiladigan yana bir jihat — jabrlanuvchi dastlab murojaat qilgan tibbiyot muassasalaridagi hujjatlarning sifatidir. Tibbiy kartalar va birlamchi ko'riklarda jarohatlarning to'liq, aniq va o'z vaqtida qayd etilmasligi keyinchalik ekspertiza xulosasining asoslanganligiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, qaror ko'pincha yagona ekspert xulosasiga tayanishi, takroriy yoki qo'shimcha ekspertiza imkoniyatlaridan kam foydalanilishi xatolik ehtimolini oshiradi.

**Takomillashtirish istiqbollari.** Mazkur sohada maxsus bilimlardan foydalanishni takomillashtirishning bir qator istiqbolli yo'nalishlarini ajratish mumkin.

**Birinchidan,** zamonaviy ekspertiza turlarini keng joriy etish. Molekular-genetik (DNK) ekspertizasi biologik izlar — qon, to'qima va epiteliy hujayralari orqali jabrlanuvchi hamda gumon

qilinuvchini yuqori aniqlikda identifikasiya qilish imkonini beradi [7]. Bu, ayniqsa, jarohat yetkazgan shaxs noma'lum bo'lgan murakkab ishlarda muhim ahamiyat kasb etadi.

**Ikkinchidan**, raqamli texnologiyalardan foydalanish. Jarohatlarni yuqori aniqlikdagi raqamli fotosurat va videotasvirga olish, jarohatlarni 3D-modellashtirish, telemeditsina orqali masofaviy konsultasiya o'tkazish ekspertiza ob'yektivligini oshiradi va natijalarning takroriy tekshirilishini ta'minlaydi.

**Uchinchidan**, sun'iy intellekt va ma'lumotlar bazalaridan foydalanish. Tibbiy tasvirlarni avtomatlashtirilgan tahlil qilish, jarohat turlarini tasniflash hamda qaror qabul qilishni qo'llab-quvvatlovchi tizimlarni joriy etish ekspert xatolarini kamaytiradi va xulosalar bir xilligini ta'minlaydi.

**To'rtinchidan**, mutaxassisni erta bosqichda jalb etish. Voqea joyini ko'zdan kechirish va boshqa shoshilinch tergov harakatlarida sud-tibbiyot mutaxassisining ishtirokini kuchaytirish dalillarning to'liq va o'z vaqtida qayd etilishini ta'minlaydi.

**Beshinchidan**, tergovchilarning maxsus tayyorgarligini oshirish. Sud-tergov xodimlari uchun sud ekspertizasining imkoniyatlari, ekspertizani tayinlash qoidalari va xulosalarga baho berish bo'yicha uslubiy seminarlar hamda malaka oshirish kurslarini muntazam tashkil etish maqsadga muvofiq [8, 240].

**Oltinchidan**, normativ-huquqiy bazani takomillashtirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 5-iyuldagi PF-6256-son Farmoniga muvofiq "Sud ekspertizasi to'g'risida"gi Qonunning yangi tahriri ishlab chiqilmoqda [9]. Bu islohotlar sud-ekspertlik faoliyatini xalqaro standartlar, jumladan, laboratoriyalarni ISO/IEC 17025 talablari asosida akkreditatsiyalash yo'nalishida rivojlantirishga xizmat qiladi [10, 41].

Shuningdek, ekspert mustaqilligini va xulosalar sifat nazoratini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega. Ekspertga tashqi ta'sirning oldini olish, ekspertiza metodikalarini standartlashtirish va xulosalarni mustaqil taqriz qilish tizimini joriy etish dalillarning ishonchliligini oshiradi. Maxsus bilimlardan foydalanishning yana bir muhim vazifasi — huquqbuzarliklar sodir etilishiga sabab bo'lgan holatlarni aniqlash va ularning oldini olishga doir takliflar ishlab chiqishdan iborat bo'lib, bu ekspertizaning profilaktik funksiyasini namoyon etadi.

**Yettinchidan**, xorijiy tajribani o'rganish va joriy etish. Rivojlangan davlatlarda sud-tibbiyot ekspertizasi akkreditatsiyalangan laboratoriyalarda, yagona uslubiy standartlar asosida amalga oshiriladi; raqamli kriminalistika, elektron dalillarni boshqarish tizimlari (chain of custody) va sifat nazorati keng qo'llaniladi [10, 58]. Ushbu yondashuvlarni milliy sharoitga moslab joriy etish ekspertiza natijalarining ishonchliligini oshiradi.

Ekspertiza xulosalarining yagona elektron bazasini shakllantirish ham istiqbolli yo'nalishlardan biridir. Bunday baza tipik holatlar bo'yicha uslubiy yagonalikni ta'minlaydi, ekspert xulosalari sifatini tahlil qilish va umumlashtirish imkonini beradi. Bundan tashqari, murakkab ishlar bo'yicha tergovchi, mutaxassis va ekspertdan iborat qo'shma guruhlar tashkil etish dalillarni to'plash va baholashning kompleksligini oshiradi.

Yuqoridagi yo'nalishlar bilan bir qatorda, tergov organlari va ekspertiza muassasalari o'rtasidagi idoralararo elektron hamkorlikni yo'lga qo'yish ham muhim ahamiyatga ega. Ekspertizani elektron shaklda tayinlash, ekspertiza muddatlari va natijalarini onlayn kuzatib borish, yagona axborot tizimi orqali ma'lumot almashish jarayonni tezlashtiradi va shaffoflikni ta'minlaydi. Bundan tashqari, tan jarohati ishlari bo'yicha yagona uslubiy tavsiyalarni ishlab chiqish ekspertiza amaliyotidagi turlichalikni bartaraf etishga xizmat qiladi.

Yuqorida bayon etilganlardan kelib chiqib, tan jarohati yetkazish jinoyatlarini tergov qilishda maxsus bilimlardan foydalanish, eng avvalo, qilmishni to'g'ri kvalifikasiya qilishning asosiy sharti ekanligini ta'kidlash lozim. Sud-tibbiyot ekspertizasi bu toifadagi ishlarda hal qiluvchi dalil manbai sifatida yetakchi o'rin tutadi.

Tergov amaliyotini takomillashtirish uchun: ekspertizani o'z vaqtida tayinlash va mutaxassisni erta bosqichda jalb etish; molekular-genetik ekspertiza, raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt vositalarini keng joriy etish; tergovchilarning sud-tibbiyot sohasidagi malakasini muntazam oshirish; tergov organlari bilan ekspertiza muassasalari o'rtasida idoralararo elektron

hamkorlikni rivojlantirish; hamda sud-ekspertlik faoliyatining normativ-huquqiy bazasini xalqaro standartlar asosida yangilash taklif etiladi.

Ushbu yo'nalishlarni joriy etishda bosqichma-bosqich yondashuv maqsadga muvofiq: avval pilot loyihalar doirasida zamonaviy usullar sinovdan o'tkazilib, samarali natijalar keyinchalik tizimli ravishda keng joriy etilishi lozim. Bu esa cheklangan resurslardan oqilona foydalanish va islohotlar barqarorligini ta'minlash imkonini beradi.

Mazkur chora-tadbirlarning kompleks tarzda amalga oshirilishi tan jarohati yetkazish jinoyatlarini tergov qilishning sifati, tezkorligi va ob'yektivligini sezilarli darajada oshiradi, qilmishni to'g'ri kvalifikatsiya qilishni hamda jabrlanuvchining qonuniy huquqlari himoyasini ta'minlashga xizmat qiladi. Bu esa, pirovardida, sud-huquq tizimiga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi

#### ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: Adolat, 2023. – 80 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi (1994-yil 22-sentabr, keyingi o'zgartish va qo'shimchalar bilan). – Toshkent: Adolat, 2024.
3. “Sud ekspertizasi to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni. 2010-yil 1-iyun, O'RQ-249-son // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, lex.uz.
4. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi (1994-yil 22-sentabr, keyingi tahrirda). – Toshkent: Adolat, 2024.
5. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2007-yil 27-iyundagi 6-sonli “Badanga qasddan shikast etkazishga oid ishlar bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida”gi qarori // lex.uz.
6. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligining sud-tibbiy ekspertiza muassasalarida sud-tibbiyot ekspertizalarini o'tkazish tartibi to'g'risidagi Yo'riqnoma (2011-yil 25-iyul, 227-son) // lex.uz.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 21-fevraldagi 73-sonli “Sud ekspertizasi tadqiqotlarini o'tkazish tartibi to'g'risidagi namunaviy nizomni tasdiqlash haqida”gi qarori // lex.uz.
9. Rustambayev M.X. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksiga sharhlar. Maxsus qism. – Toshkent: Adolat, 2016. – 608 b.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 5-iyuldagi “Sud-ekspertlik faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-6256-son Farmoni // lex.uz.
11. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. – Москва: Норма, 2018. – 576 с.

#### REZYUME:

Mazkur maqolada tan jarohatlari etkazish jinoyatlarini tergov qilishda maxsus bilimlardan foydalanishning huquqiy asoslari, amaldagi muammolar hamda sud-tibbiyot ekspertizasini takomillashtirishning istiqbolli yo'nalishlari tahlil qilingan.

**Kalit so'zlar:** maxsus bilimlar, sud-tibbiyot ekspertizasi, tan jarohati, tergov, mutaxassis, ekspert xulosasi, molekulyar-genetik ekspertiza, raqamli texnologiyalar.

#### РЕЗЮМЕ:

В статье анализируются правовые основы использования специальных знаний при расследовании преступлений, связанных с причинением телесных повреждений, актуальные проблемы, а также перспективные направления совершенствования судебно-медицинской экспертизы.

**Ключевые слова:** специальные знания, судебно-медицинская экспертиза, телесное повреждение, расследование, специалист, заключение эксперта, молекулярно-генетическая экспертиза, цифровые технологии.

**RESUME:**

The article analyzes the legal basis for the use of special knowledge in the investigation of crimes involving bodily injuries, current problems, and promising directions for improving forensic medical examination.

**Keywords:** special knowledge, forensic medical examination, bodily injury, investigation, specialist, expert opinion, molecular genetic examination, digital technologies.